

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Дмитро ВАЩУК

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), dvashchuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0377-1233>

Ігор СТАРЕНЬКИЙ

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
(Кам'янець-Подільський, Україна), starenkiy_igor@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7676-4128>

Важливі аспекти матеріальної культури міст Поділля та Волині у другій половині XIV – першій половині XV ст. (за даними археологічних досліджень)

DOI: <https://doi.org/10.15407/!!!!>

УДК: [9п.375(477.41/.42+477.43/.44)«13/14»]::903.2

Анотація. Висвітлюється розвиток міст Поділля та Волині у другій половині XIV – першій половині XV ст. **Мета статті** полягає в дослідженні окремих аспектів матеріальної культури українських міст зазначеного періоду. **Методологічну основу** склали фундаментальні догмати історизму та об'єктивності. Також використовувалися принцип системності, методи факторного аналізу, типологічний, аналітичний та синтезуючий. **Наукова новизна** визначається залученням значної кількості нових речових джерел, які в поєднанні з писемними значно доповнюють історичні відомості з теми дослідження. **Висновки.** Робиться історіографічний огляд поставленого питання, що засвідчує порівняно незначну кількість праць, присвячених розвитку міст у період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського. Охарактеризовано джерельну базу, зокрема речові та писемні пам'ятки. В основній частині статті насамперед розглядається будівництво. Проаналізовано питання приватної житлової забудови на прикладах Кам'янця-Подільського, Сокильців, Луцька. З'ясовано, що в означений хронологічний період житла були щонайменше двох типів: вальковані та дерево-глинобитні каркасно-стовпової конструкції. Особливу увагу присвячено храмовому православному будівництву на прикладах церков Луцька й Кам'янця-Подільського. Важливе значення відігравав гончарний промисел. Згідно з результатами досліджень, у Кам'янці-Подільському, Луцьку, Дубні існували великі майстерні. Зокрема в Кам'янці-Подільському впродовж сезонів 2016–2018 рр. досліджено два та виявлено ще три гончарних горни, початок функціонування яких віднесено до першої половини XV ст. Це дає підстави говорити про ймовірне існування окремого кварталу гончарів у північно-західній частині міста.

Ключові слова: Поділля, Волинь, пізні середньовіччя, міста, будівництво, православні храми, гончарний промисел.

Пізньюсередньовічна доба для українських земель позначилася знаменною подією, яка вплинула на подальшу долю усього Балто-Чорноморського регіону. На теренах Центрально-Східної Європи з'явилася нова держава – Велике князівство Литовське, правителі якої у другій половині XIV ст. не побоялися кинути виклик Золотій Орді. До кінця XIV ст. межі ВКЛ сягнули Чорного моря. Більшість українських земель було об'єднано в одну спільність, вони зберегли свій внутрішній устрій, адміністративний апарат, військо. Окрім цього, прикордонне становище Волині, Поділля, Київщини, Чернігівщини та Сіверщини забезпечувало цим князівствам значні автономні, політико-правові та соціально-економічні переваги. Секрет швидкого розвитку Великого князівства Литовського полягав у злитті двох династій – старої руської Рюриковичів і нової литовської Гедиміновичів.

Перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського характеризувалося взаємозближенням і взаємодією різних народів у всіх сферах організації соціуму. Це позначилося й на розвитку міст, який з другої половини XIII ст. певною мірою загальмувався внаслідок монгольського поневолення. Завдяки вмілому управлінню Гедиміновичів швидкими темпами будувалися потужні укріплення, які оснащувалися новітнім озброєнням, набувало поширення магдебурзьке право, а також відновлювалися величні храми руської доби, що стало ознакою сталого розвитку. Безумовно, це позначилося на матеріальній культурі українських міст та міщан.

Здавалося б, усе це не може не зацікавити дослідників. І справді, останнім часом значно побільшало історичних праць, присвячених литовській добі. Однак питання матеріальної культури, особливо міської, залишаються поза увагою. Причиною цього, на нашу думку, стала відсутність широкомасштабних археологічних досліджень культурних нашарувань другої половини XIV – першої половини XV ст. Водночас зауважимо, що говорити про повну відсутність наукових розробок з окресленого питання буде невірно. Для зручності, проаналізуємо деякі студії фахівців залежно від регіону, який вони вивчали.

Литовська доба на Поділлі зацікавила М.Дороновича, котрий одним із перших дослідив територію Кам'яця, де знаходився Воскресенський монастир¹. У праці Ю.Сіцінського знаходимо інформацію про пам'ятки храмового будівництва². Його роботу продовжила і значного розширила О.Пламеницька³. Міська забудова Кам'яця стала предметом уваги М.Петрова⁴. Серед спеціальних археологічних досліджень відзначимо експедиції І.Винокура та відповідні звіти, на сторінках яких містяться відомості стосовно давньої Бакоти⁵. М.Кучера обстежив городище біля с. Сокильці на Південному Бузі. Особливий інтерес для нас становили віднайдені житлові та господарські будівлі⁶. Схоже городище дослідив В.Добрянський (с. Біла

¹ *Доронович М.* Предградье Каменец-Подольского, Русские фольварки до XIX в. // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1883. – №9 – С.180–190.

² *Сіцінський Е.* Муровані церкви на Поділлі. – Л.; Кам'янець-Подільський, 1925. – 31 с.

³ *Пламеницька О.* Сакральна архітектура Кам'яця на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 388 с.; *Її ж.* Castrum Samenecensis. Фортеця Кам'янець (пізньоантичний – ранньомодерний час). – Кам'янець-Подільський, 2012. – 672 с.

⁴ *Петров М.* Кам'янець-Подільський – політико-адміністративний, оборонний, містобудівний, економічний центр Подільської землі у складі Великого князівства Литовського (60–90-і рр. XIV ст.) // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського.* – Т.І – К., 2009. – С.121–133; *Його ж.* Місто Кам'янець-Подільський в 30-х рр. XV–XVIII ст.: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 480 с.

⁵ *Винокур І.* Отчёт об археологических исследованиях на территории Хмельницкой области в 1965 г. // *Науковий архів Інституту археології НАН України.* – 1965/30. – 20 с.; *Винокур І., Хотюн Г., Бойко Ю.* Отчёт об археологических исследованиях на территории Хмельницкой области в 1963 г. // Там само. – 1963/29. – 12 с.

⁶ *Кучера М.* Середньовічне городище біля с. Сокильці на Південному Бузі // *Археологія.* – Т.ХІХ. – К., 1965. – С.204–207.

поблизу Чорткова Тернопільської обл.)⁷. З останніх робіт, які стосуються матеріальної культури Кам'янця-Подільського, згадаємо напрацювання І.Старенького⁸ та П.Болтанюка⁹.

З історії волинських міст надзвичайно важливі монографії С.Терського, з яких дізнаємося про забудову Луцька, наприклад, про особливості приватних жителів та використання цегли під час зведення Верхнього та Окольного замків¹⁰. Крім цього, вельми цікаві його повідомлення стосовно волинських ремісників, які «клеїмували» свої вироби на денцях посуду, а також про функціонування великого ремісничого центру на околицях міста. Відзначимо також монографію П.Троневи́ча, в якій дослідник виклав власне бачення щодо будівництва, реконструкції, добудов і реставрації Луцького замку¹¹. Не менш цікавою виявилася стаття Ю.Пшеничного, котрий за археологічними джерелами з'ясував історичну топографію м. Дубно¹².

Короткий історіографічний огляд засвідчив, що у сучасній українській історіографії відсутня єдина комплексна праця з окресленого питання. Наявні лише напрацювання окремих фахівців, здобутки яких, безперечно, важливі. Відповідно, маємо нагальну потребу в аналізі та синтезі масиву інформації для написання узагальнюючої монографії.

Головною джерельною базою статті стали матеріали археологічних розкопок. Завдяки проведеним в останні роки роботам стали доступними виявлені різноманітні предмети матеріальної культури. Зокрема в Кам'янці-Подільському за період 2015–2019 рр. досліджено декілька приватних житлових будівель, в яких віднайдено керамічні та металеві вироби. Аналогічні знахідки наявні в Луцьку, Дубні та інших містах. Суттєвим доповненням стали писемні джерела (актові матеріали публічно-правового й облікового характеру, індивідуальні записки), пошук та використання яких, зважаючи на обрану тематику, виявився досить складним. По-перше, предмети матеріальної культури досліджуваного періоду не часто описувалися. По-друге, надзвичайно мало оригінальних документів того часу. Тому використовувалися пізніші, в яких містилася необхідна інформація. Серед матеріалів публічно-правового характеру виокремимо акти судочинства XVI–XVII ст., в яких ми знайшли відомості про храми Луцька. Деякі приватні помешкання згадуються в «Ревізії українських замків 1552 р.» (група облікових документів). Про окремі храмові будівлі Кам'янця дізналися із записок митрополита Петра (Могили). Таким чином, на наш погляд, наявні джерела повною мірою сприяли як об'єктивному написанню статті, так й аргументованому формулюванню висновків.

⁷ Добрянський В. Археологічне обстеження городища XIV ст. в с. Біла біля м. Чорткова Тернопільської області // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія. – Вип.784. – Л., 2014. – С.270–274.

⁸ Ващук Д., Старенький І. Кам'янець-Подільський за правління Коріатовичів: мовою сучасних археологічних знахідок // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.17. – К., 2018. – С.375–398; *Іх же*. До історії повсякдення міщан Кам'янця-Подільського другої половини XIII – початку XV ст. (за матеріалами археологічних знахідок по вул. Татарській 17/1) // Academia. Terra Historiae: Студії на пошану Валерія Смоля: У 2 кн. / Відп. ред. Г.Боряк. – Кн.1: Простори історії. – К., 2020. – С.199–210; Старенький І. Археологічні дослідження палацу XIV–XV ст. у Бакоті у 60-х рр. XX ст. // Ukraina Lithuanica: студії з історії Великої князівства Литовського. – Т.В. – К., 2019. – С.87–96.

⁹ Болтанюк П. Археологічна розвідка на ділянці по вулиці П'ятницька, 10 в м. Кам'янці-Подільському // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. – Вип.22. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С.208–220; *Його ж*. Культурні споруди Кам'янець-Подільського замку // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: Науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства [Науковий вісник «Меджибіж», 2, 2013, ч.2]. – Хмельницький, 2013. – С.28–35.

¹⁰ Терський С. Лучеськ X–XV ст. – Л., 2006. – 252 с.; *Його ж*. Археологія Галицько-Волинської держави. – К., 2014. – 164 с.

¹¹ Троневи́ч П. Луцький замок. – Луцьк, 2003. – 198 с.

¹² Пшеничний Ю. Історична топографія Дубна у другій половині XIII–XV ст. (за матеріалами археологічних розкопок) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Вип.24. – Острог, 2015. – С.19–26.

Міська забудова та приватне житло

Процес формування території українських міст у кінці XIV – першій половині XV ст. відбувався під впливом західноєвропейських традицій, які передбачали двоцентричне планування та управління. Головною спорудою вважався замок (резиденція володаря регіону чи великокнязівського намісника), який також відіграв основну оборонну функцію. Центральною частиною міста був майдан, головна або ринкова площа, навколо якої розташовувалися культові споруди, приватні будинки. Ратуша служила ознакою того, що міщани (чи окремі громади) користувалися магдебурзьким правом. Така структура міської забудови, як показав на прикладі Кам'янця-Подільського М.Петров, надзвичайно схожа з польськими містами Нова Весь, Піла, Будзун, чеськими – Раковник, Кнеджуб, Нові Кстржани, німецьким Мюльдорфом¹³. За наявності різних етнічних громад (як правило в головних поселеннях регіону), місто поділялося на житлові квартали. У кожному з них, окрім приватних будинків, могли бути як храмові, так й адміністративні споруди (на кшталт ратуші, якщо громада користувалася самоврядними правами).

Ураховуючи постійні міські реконструкції, цілком природно, що на сьогоднішній день приватні житлові будинки кінця XIV – першої половини XV ст. на теренах України не збереглися. Водночас писемні свідчення кінця XV–XVI ст. та археологічні розкопки останніх років дають можливість певною мірою реконструювати внутрішню міську забудову. Для прикладу, у Кам'янці-Подільському вперше житлові помешкання другої половини XIV ст. виявлено у східній частині Старого міста на вул. Зарванській, 7/1 (див. ілюстр. 1). Сенсаційним стало віднайдення приватного житла по вул. П'ятницькій, 12, неподалік від колишньої церкви (див. ілюстр. 2). Досить цікавою виявилася конструкція споруди – так зване вальковане житло, оскільки воно будувалося із глиняних вальок. Розміри будинку становили 4–5 x 8,5 м. Він мав підвальне приміщення. Ще одну приватну житлову будівлю, яка відрізнялася від попередніх, відповідаючи каркасно-стовповій конструкції, виявлено неподалік від Петропавлівської церкви (вул. Татарська, 17/1). При її зведенні в материкову породу було вкопано вертикальні стовпи діаметром 25–30 см, які зовні обшивалися дошками, а потім обмащувалися глиною. Розміри житла становили 4 x 5–6 м. Будинок також мав напівпідвальний поверх, в якому знаходилася яма-холодня на глибині 4 м від сучасної поверхні (див. ілюстр. 3)¹⁴.

Схожі технології використовувалися на Східному Поділлі. У цьому відношенні цікаві результати археологічних досліджень городища XIV–XV ст. поблизу с. Соколіць (Гайсинський р-н, Вінницька обл.). Оборонні споруди та житла заглиблювалися у материк, а матеріалами для будівництва служили дерево і глина. Житлово-господарські будівлі розташовувалися на західній стороні. Саме тут було віднайдено обгорілі рештки споруд, а також чимало артефактів (замки, ключі, ножі, пряжки, елементи озброєння, точильні бруски з каменю, кістяні шила тощо). Поряд були приміщення-кліти розміром 4 x 4 м, які використовувалися під господарські потреби. Велика кількість обгорілої деревини засвідчила про масштабну пожежу в XV ст. Однак у наступному столітті городище було відновлене¹⁵.

¹³ Петров М. Кам'янець-Подільський – політико-адміністративний, оборонний, містобудівний, економічний центр Подільської землі у складі Великого князівства Литовського (60–90-і рр. XIV ст.). – С.130.

¹⁴ Ващук Д., Старенький І. Кам'янець-Подільський за правління Коріатовичів... – С.375–398; *Іх же*. До історії повсякдення міщан Кам'янця-Подільського... – С.199–210; Старенький І., Левінзон Є. Приватне житло другої половини XIII – початку XV ст. з археологічних досліджень у Кам'янці-Подільському по вулиці Татарській, 17/1 // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – Т. VI. – К., 2019. – С.121–135.

¹⁵ Кучера М. Середньовічне городище біля с. Соколіць... – С.204–207.

Житла каркасно-стовпової конструкції користувалися популярністю також на Волині (зокрема в Луцьку) й на теренах цілої лісостепової зони. Це були традиційні прийоми житлобудування, що набули поширення у XII–XIII ст. Згідно з дослідженнями С.Терського, вони були заглибленими в материк не менше, ніж на 1 м. Бідніші споруди покривались очеретом, а багатші гонтом. Зустрічались також дощаті підлоги на соснових переводах (м. Звенигород). Із кінця XIV ст. набувала поширення черепиця зі світлої глини, яка використовувалася для накриття великих споруд¹⁶.

Писемні джерела пізнішого часу подають цікаві описи дерев'яних приватних будівель. Скажімо, у люстрації 1552 р. зафіксовано, що поряд із Кременецьким замком знаходилося: «Будованье перед замькомъ. А перед замькомъ будованье деревяное: светлица и з сеньми, зо всимъ; а у тыле тое светлицы светлочька, а броваф; в немъ котель у 6 ушатковъ и суд увесь; лазня деревяная; а пивъница мурованая. А под горою замьковою былъ дворець и еще стоить изба чорная, а кухня и стайня. И то все опалено»¹⁷. Більш детально описано житлові споруди в палаці Гнідава: «Будоване въ немъ: светлицы две по три сажъни, и комора к одной светлицы прироблена; а сеней промежку светлицъ нетъ; два струбы по половицы зрублены, то вже надгнило; погребы два; а клетей две. Все тое будованье вже старо, огнило. Кухня старая з одной стороны вже ся ободрала; избка на дворцы, где гуси и куры садятъ, ставокъ под дворомъ засыпанный. Место сажавъки огорода – 2 под дворомъ засеяны: 1 маком, а другой огороднымъ насенемъ [...] А коло двора плотомъ огорожено лозовымъ, а ворота вже стары и не накрыты»¹⁸. У палаці Красне згадані «изба чорная, кухня плетеная з лозы глиною обмазана; стайни две и з лозы плетенье. Подле избы чорное поветь з лозы жъ плетена, што возы ставляють. Лазня»¹⁹.

Друга половина XIV ст. принесла перші прогресивні ідеї в містобудування. Наприклад, у Луцьку почали використовувати цеглу. Це пов'язано, насамперед, із будівництвом Верхнього та Окольного замків, що підвищувало рівень безпеки міста. Від початку правління Вітовта цегляне будівництво поступово поширилося на середмістя. Зокрема з найбільш небезпечного південного боку зводилися нові цегляні мури, поблизу яких оселялися вірмени, караїми, юдеї. У цьому відношенні цікаві декілька фактів. По-перше, використання цегли у XIV–XV ст. фіксується лише на Волині. По-друге, литовські археологи, використовуючи геохімічні лабораторні методи рентгено-флуоресцентного аналізу, дослідили цеглу Луцького замку та порівняли її з цеглою Вільнюського кафедрального собору. Згідно з результатами, глина, з якої виготовлено цеглу для будівництва Луцького замку, мала місцеве походження. Схожість із цеглою Вільнюського собору виявлено тільки в одному хімічному елементі – кремнії (силіції). Наявність його може свідчити про взаємовплив будівельних технологій²⁰.

Водночас в інших українських регіонах переважали архаїчні технології попереднього століття. Виняток становлять хіба що культові та оборонні споруди, які були дерев'яними на кам'яному фундаменті. Скажімо, у Кам'янці наявність цегли для будівництва фіксується лише у середині XVI ст. І це при тому, що в 1420–1430-х рр. місто було одним із центрів гончарства всього Західного Поділля. Щоправда, окремі

¹⁶ Терський С. Лучеськ X–XV ст. – С.115–119.

¹⁷ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф.389. – Ед.хр.563. – Л.150 об.; Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Ч.7. – Т.П: Акты о заселении Юго-Западной России. – К., 1890. – С.28.

¹⁸ РГАДА. – Ф.389. – Ед.хр.563. – Л.177–177 об.

¹⁹ Там же. – Л.178.

²⁰ Sarcevičius S., Taraskevičius R. Lucko pilies plytų geocheminiai tyrimai // Lietuvos Pilys 2020. – 7. – Vilnius, 2020. – P.30–43; Народи об'єднані історією: Копіатовичі на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2018. – С.24.

археологи припускали можливість кам'яного будівництва приватних жител. Так, досліджуючи Бакоту, археолог І.Винокур натрапив на залишки палацу. На його думку, він міг належати власникові міста Немирі, котрий отримав Бакоту у володіння 1388 р. від Костянтина й Федора Коріатовичів²¹. У ході робіт удалося розкрити всю площу споруди, розмірами 30 x 10 м. Залишки будівлі було датовано XIV–XV ст. Установлено, що палац мурований із тесаного каменю-вапняку на вапняковому розчині. Північна стіна споруди «врізана» в терасований схил гори, південна (фасадна) водночас мала невелику глибину залягання фундаменту – 0,6 м (див. ілюстр. 4). При розкопках виявлено елементи декору (наличники, карнизи тощо), плитку на підлозі, які були виготовлені з місцевого дністровського вапняку²² (див. ілюстр. 5). Однак, зауважимо, що датування це суто теоретичне, оскільки серед віднайденого немає археологічних знахідок (фрагментів керамічних виробів, нумізматичного матеріалу, озброєння тощо), котрі виступили б надійними часовими маркерами²³.

Отже просторова локація проаналізованих українських міст наслідувала західноєвропейську традицію. Для будівництва традиційно використовувалася деревина й, залежно від регіону, цегла та/або камінь. Фундаментом, як правило, слугував материк. Археологічні розкопки зафіксували два типи приватних жител: вальковане, каркасно-стовпове.

Православне храмове будівництво

Немає жодних сумнівів у тому, що питанням розбудови християнських храмів на українських землях великокнязівська влада приділяла значну увагу. Із письмових джерел нам відомо про досить велику їх кількість у різних містах, містечках, селах. Проте побачити їх на власні очі зараз практично неможливо, оскільки в Україні в автентичному вигляді практично не збереглося жодного храму кінця XIV – першої половини XV ст. Переважна більшість або зруйнована, або дійшла до нас у перебудованому вигляді. Більше того, провести повноцінні розкопки на місцях колишніх храмів теж проблематично з огляду на потужну сучасну міську забудову. Водночас говорити про абсолютну неможливість проілюструвати окреслене питання також не доводиться. Звернемо увагу на православні святині²⁴ в окремих українських містах, які у видозміненому чи в перебудованому вигляді дійшли до нашого часу.

Одна з найдавніших пам'яток, котра існувала у часи князя Любарта в Луцьку, – церква Св. Іоанна Богослова, збудована у другій половині XII ст. Вона була одноапсидною та практично не мала аналогів серед храмів киево-руського періоду. Довгий час залишалася головною святинею міста й неодноразово перебудовувалася. Чи не найбільше змін зазнала у другій половині XIV ст. Перекладено підлогу, збільшено престол, в окремих частинах покращено фресковий розпис. Найбільш цікавою

²¹ Tęgowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV w. // Teki Krakowskie. – T.V. – Kraków, 1997. – S.170.

²² Винокур И. Отчёт об археологических исследованиях на территории Хмельницкой области в 1965 г. – С.15–20; Винокур И., Хотюн Г., Бойко Ю. Отчёт об археологических исследованиях на территории Хмельницкой области в 1963 г. – С.1–12.

²³ Докл. див: Старенький І. Археологічні дослідження палацу XIV–XV ст. у Бакоті у 60-х рр. XX ст. – С.87–96.

²⁴ Ми свідомо не розглядатимемо питання будівництва католицьких храмів, оскільки на сьогодні нам невідомі археологічні дослідження власне костелів зазначеного періоду на теренах Волині й Поділля. Як виняток, можемо назвати археологічну експедицію на території Домініканського костелу в Кам'янці-Подільському під керівництвом А.Мандзія. Проте, як показали розкопки, жодних предметів досліджуваного нами періоду не було виявлено (див.: Мандзій А., Лі Дж., Магай Н., Гартзер В. Перехідний звіт розкопок 1991 р. Кам'янець-Подільський, Україна. – Кам'янець-Подільський; Торонто; Рочестер, 1991. – 70 арк. // Бібліотека Подільського братства. – №572).

знахідкою вважається зображення Ісуса Христа. Уламки з розписом було знайдено в північно-східному куті церкви та відновлено в лабораторії Державного Ермітажу. Упродовж XV ст. до північних стін храму з цегли примуровано велику прибудову, а контрфорсами укріплено західну стіну²⁵. Завдяки проведеним археологічним розкопкам залишки церкви Св. Іоанна Богослова в Луцькому замку законсервовано.

Особливий інтерес викликає Свято-Покровська церква, яка розташовувалася у західній частині острівного Луцька поблизу другої лінії оборони. Із писемних джерел відомо, що її фундатором був Вітовт, адже саме такий запис міститься в документі гродського суду від 16 жовтня 1637 р., в якому йдеться про відновлення Покровського храму, котрий фундовано «од светое памети короля Витолда»²⁶. Також цей храм разом із його священиком Григорієм згадано у судовому акті від 2 липня 1574 р. Зокрема в Луцькому гродському суді він просив підстаросту луцького Михайла Вілгорського записати до книг скаргу на пана Станіслава Граєвського, що той, будучи п'яним, «порвавши мене за волоси, почал мене ножичками плешь стрычи; ямъ, дей, коли од него з рукъ вырватися почал, ино, дей, онъ самъ рукою своею мене збил и змордовал и до корда ся на мене порываль, поведаючи, ижъ, дей, еще я тебе, попе, и шию утну»²⁷. Упродовж століть церква зазнала значних змін, а сучасного вигляду набула 1887 р. У цьому храмі зберігалася одна з найбільших святинь – ікона Волинської Богоматері, написана на рубежі XIII–XIV ст. або у середині XV ст.

За часів Вітовта, а саме 1427 р., у Луцьку збудовано вірменський храм Св. Стефана. Він розташовувався в південній частині міста. Із літописних джерел відомо, що вірменський владика брав участь у Луцькому з'їзді 1429 р.²⁸ Національна громада, яка оселилася в місті ще у XIII ст., регулярно отримувала різноманітні королівські маєткові пожалування. На сьогоднішній день у вірменському храмі облаштовано двоповерховий житловий будинок (див. ілюстр. 6).

Православні храми Поділля певною мірою відрізнялися від волинських. Згідно з писемними джерелами, однією з найдавніших церков у Кам'янці була Покрови Божої Матері на території замку. Вважається, що тут поховали фундаторів – князів Юрія та Олександра Коріатовичів. Однак писемні відомості подають різну інформацію. За описом Кам'янецького замку 1613 р. йдеться про одне поховання²⁹. Згідно із записками митрополита Петра (Могили), їх було два: «Въ Подольском Каменце во внутрномъ граде есть церковь деревяная Покрова пресвятой Богородици, отъ княжата Курятовичовыхъ създанная, их же и телеса тамо лежать, яжъ и доньне стоить»³⁰. Також маємо певні відомості про саму будівлю – вона була дерев'яною, зведеною з дуба³¹. Поряд «дзвіниця із двома дзвонами та апарелями Руськими»³². Церква функціонувала й упродовж XV ст. Маємо відомості, що місцевий священик під загрозою сплати штрафу в 1 копу грошей був зобов'язаний здійснювати кожної неділі

²⁵ Терський С. Лучеськ X–XV ст. – С.104–111.

²⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Ч.1. – Т.VI: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). – К., 1883. – С.734.

²⁷ Там же. – С.60.

²⁸ Семнюк В. З'їзд монархів Європи у Луцьку // З'їзд європейських монархів у Луцьку 1429 р.: Мат. I та II Міжнар. наук., іст.-краєзн. конф., присвячених 570-й та 575-й річницям з'їзду. – Луцьк, 2007. – С.23.

²⁹ Михайловський В. Описи кам'янецького та летичівського замків 1613 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка: Історичні науки. – Т.18. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С.107.

³⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Ч.1. – Т.VII: Памятники литературной полемики православных южно-русцев с латино-униатами. – К., 1887. – С.103. Дату цього повідомлення у записках точно не позначено. Попередній запис датовано 1603, а наступний – 1625 рр.

³¹ Михайловський В. Описи кам'янецького та летичівського замків 1613 р. – С.107.

³² Болтанюк П. Культові споруди Кам'янець-Подільського замку // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства [Науковий вісник «Меджибіж», 2, 2013, ч.2]. – Хмельницький, 2013. – С.28–35.

богослужіння по православному обряду³³. Про щотижневу недільну службу згадано й в описі 1613 р.³⁴ На сьогодні храм не зберігся. У 1672 р. його розібрали та розпочали будівництво кам'яного. Однак через захоплення міста турками наприкінці серпня того року завершити роботи не вдалося. Тому єдиним способом дослідити залишки церкви були археологічні розкопки, які успішно проведено впродовж 2018–2019 рр. Першу спробу дослідити храм зробив Ю.Сіцінський у 1921 р. Однак вона виявилася безрезультатною, а документацію розкопок втрачено. У 1959 р. С.Шкурко провів дослідження об'єкту, що сьогодні відомий як боргова яма. Її розміри становлять 3,33 x 2,6 м. На дні ями на всю площину у скелі видовбаний хрест, заглиблений у материкову породу на 16–25 см. Саме це й дало підстави стверджувати про виявлення Покровської церкви³⁵. Однак таке твердження виявилось помилковим.

Під час досліджень 2018–2019 рр. було виявлено кам'яний фундамент, в якому простежуються два склепики, об'єднані в одну конструкцію. Вони мають прямокутну і квадратну форми, муровані з дрібного й середнього каміння на вапняному розчині (див. ілюстр. 7). Один із них, східний, закладено кам'яним муруванням із сипкою землею. Археологічний матеріал дає змогу датувати цю закладку останньою чвертю XVII ст. При відкритті склепу відкрито кілька поховань, які були орієнтовані головами на захід. Простежуються залишки дерев'яних трун зі цвяхами. Окрім цього, виявлено рештки південної та північної стін церкви, також муровані на вапняному розчині. Товщина їх становить близько 1,1 м (див. ілюстр. 8)³⁶.

Іншою православною святинею Кам'янця у другій половині XIV – першій третині XV ст. була церква Св. Параскеви П'ятниці, покровительки сімейного добробуту та щастя. Храм розташовувався у східній частині Вірменського ринку, який певний час слугував головною площею міста. Дослідникам достеменно відомо, що святиня згадується в документах XV ст., однак її подальша доля сповнена таємниць. Усі наступні століття не залишили нам про неї жодних відомостей, ані писемних, ані графічних. Можливо, вона була знищена вогнем, або, як припускають деякі історики, перебудована в межах одного комплексу церкви Св. Іоанна Предтечі³⁷. Про колишній величний храм сьогодні нагадує лише сучасна назва вул. П'ятницької. Схожа історія й з Воскресенською обителлю. Святиня розташовувалася на лівому березі річки Смотрич навпроти Замкового мосту. Час заснування монастиря невідомий. Версія М.Дороновича про XII ст.³⁸ видається малоімовірною, оскільки не підтверджена ні документально, ні археологічно. Найбільш вірогідно, на нашу думку, що Воскресенський монастир з'явився у другій половині XIV – на початку XV ст. Також маємо відомості про те, що 1879 р. на місці обителі було віднайдено можливі фундаменти древнього одноапсидного храму³⁹.

Окрасою північної частини Кам'янця була Свято-Троїцька церква. Незважаючи на те, що найдавніша писемна згадка про неї датується 1582 р., археологічні дослідження свідчать про існування дерев'яного храму ще у XIII ст. У другій половині XIV ст. його перебудовано, біля нього зведено дзвіницю. Під час розкопок археологи виявили підлогу з керамічних полив'яних плиток різних орнаментів (геометричних,

³³ Грушевський М. Опис подільських замків 1494 р. // *Його ж.* Твори: У 50 т. – Т.5: Серія «Історичні студії та розвідки (1888–1896)». – Л., 2002. – С.77.

³⁴ Михайловський В. Описи кам'янецького та летичівського замків 1613 р. – С.107.

³⁵ Державний архів Хмельницької обл. – Ф.Р-4804. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.58 зв. – 59.

³⁶ На сьогоднішній день археологічний звіт нам недоступний. Автори висловлюють щире вдячність за надану інформацію П.Болтанюку, який працював в експедиції.

³⁷ Сецинский Е. Город Каменец-Подольский: Историческое описание. – К., 1895. – С.128.

³⁸ Доронович М. Предграды Каменец-Подольского, Русские фольварки до XIX в. – С.184–190.

³⁹ Там же. – С.188.

рослинних), із зображеннями Юрія Зміборця, лева, грифона – загалом понад 20 різноманітних сюжетів. Найцікавіші геральдичні мотиви, деякі з яких розповідають про володарів Кам'янця. Скажімо, образ Юрія Зміборця князі Коріатовичі використовували на печатках і монетах. Герб Леліва належав Спиткові з Мельштина, котрий володів Кам'янцем упродовж 1395–1399 рр. Також до другої половини XIV – початку XV ст. можна віднести плитку із зображенням гербів Орел та Порай⁴⁰.

Неподалік від Святотроїцької розташовувалася церква Св. Петра й Павла. Час її появи достеменно невідомий. Маємо лише письмові повідомлення про існування у XVI ст. Водночас значна частина дослідників ще з кінця XIX ст. небезпідставно вважали, що церква могла бути збудована за князів Коріатовичів⁴¹. Так, за будівельною структурою вона подібна до Троїцької та Іоанно-Предтеченської й належить до типу триконхових, що поширився з гори Афон у Греції на територію Буковини, Галичини, Поділля у XIV–XV ст. Додатковим свідченням існування Петропавлівської церкви за литовської доби стали виявлені археологами житлові помешкання кінця XIV – початку XV ст., які розташовувалися неподалік від святині в південному напрямку. Крім цього, саме апостола Петра зображено на гербі православної української громади Кам'янця.

У 1370-х рр. у Кам'янці з'явилися вірмени, котрі впродовж XV–XVIII ст. становитимуть майже третину його населення. Маючи прихильність князів Коріатовичів, а пізніше Вітовта та Ягайла, вони підпорядкують собі чи не всю зовнішню торгівлю та за декілька десятків років облаштуються в південній частині міста. Маємо документальні відомості, що 25 березня 1398 р. син Котлубея Синан завершив будівництво дерев'яного храму Св. Нікола Чудотворця⁴². Цікаво, що церква звільнялася з-під світської влади й ніхто, навіть сам Синан, його діти, близькі та далекі родичі, не мали права володіти святинею. Поряд із нею розташовувалися приватні будинки, про існування яких свідчать письмові записи в актах XVI ст. Зараз тут існує церква Св. Миколая, у стіні якої зберігся давній вірменський хачкар із написом «Акоп. 1544». До кінця XV ст. завершено будівництво кам'яного храму. Історія зберегла імена осіб, причетних до цієї справи. Так, Кирил-бей власним коштом поставив на куполі позолочений хрест. Хачик збільшив розміри будинку вірменського священика та перекрив склепіння. За гроші Йол-бея побудовано велику дерев'яну кляшторну келію. Війт Миколка наказав здійснити перекриття склепіння дяконника. Новий храм став кафедральним, саме в ньому вірмени зберігали символи своєї громади: печатку, хоругви, королівські привілеї. Поряд із церквою звели вежу-дзвіницю. Її висота сягала 37 м й вона могла виконувати оборонні функції, домінуючи над південною частиною міста⁴³.

Маємо також відомості про те, що у церкві зберігалася стародавня ікона (близько X ст.) Божої матері, яку привезли до Кам'янця близько 1380 р. вірменські купці з Криму. Також тут знаходилася чимала кількість вірменських церковно-богослужбених предметів, ікон, книг, рукописів XIII–XIV ст. (у 1891 р. їх вивезено до Санкт-Петербурзької імператорської публічної бібліотеки, нині це Російська національна бібліотека). У наш час про колишню велич цього храму нагадують розкопані археологами фундаменти і дзвіниця, оскільки саму церкву було знищено в 1930-х рр.

⁴⁰ *Пламеницька О.* Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С.79–80.

⁴¹ *Батюшков П.* Подолия: Историческое описание. – Санкт-Петербург, 1891. – С.60; *Сіцинський Е.* Муровані церкви на Поділлі. – С.6.

⁴² *Сіцинський Е.* Город Каменец-Подольский: Историческое описание. – С.179; *Григорян В.* История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии). – Ереван, 1980. – С.35–39.

⁴³ *Задорожнюк А., Петров М.* Вірменський храм Св. Миколи XV–XVIII ст. у Кам'янці-Подільському (історія пам'ятки). – Кам'янець-Подільський, 2009. – С.13–27.

Гончарне виробництво

На українських землях рубежу XIV–XV ст. гончарне виробництво загалом наслідувало традиції руського часу. Втім, згідно з археологічними дослідженнями, характерною рисою керамічних виробів стало погіршення їх якості порівняно з XI–XIII ст. Посуд, виготовлений на ручному гончарному крузі, мав нерівну поверхню, а глиняне тісто містило грубі домішки шамоту, жорстви, крупного піску. В археологічній літературі його зазвичай позначають як посуд «архаїчної групи»⁴⁴.

При розкопках приватного житла в Кам'янці-Подільському по вул. Зарванській було виявлено близько півсотні керамічних виробів, які різняться за діапазоном кольорів від світло-коричневого до темно-сірого й чорного. Денця представлено дев'ятьма фрагментами. П'ять із них мають кут відходу стінки від денця 30°, решта чотири – 45°. Діаметр денця у діапазоні 10–13 см. Цікавим видається уламок денця кубка чорного кольору діаметром 5,5 см⁴⁵.

Крім того, було зібрано колекцію вінець горщиків, які дають змогу реконструювати розміри поперечника та загальний вигляд. Один із них – від горщика банкоподібної форми. Вінце заокруглене, плавно відігнуте назовні (див. ілюстр. 9). Ще одне вінце – підквадратної форми темно-коричневого кольору, вигин під кутом 30°. Наступне вінце зсередини сірого кольору, а зовні – чорного. Заокруглене, різко відігнуте назовні, із валикоподібним потовщенням. Зі внутрішнього боку є бровка під накривку. Тип кераміки більше характерний у регіоні вже для XV ст. Це свідчить про функціонування споруди ще в XV ст., або є випадком проникнення поодиноких керамічних виробів цього типу наприкінці XIV ст. Ще одне вінце зовні чорного, а зсередини – світло-коричневого кольору. Підквадратне, злегка відігнуте назовні. Тулуб горщика сферичний, по плічку заглиблений орнамент у вигляді чотирьох хвилястих ліній, під якими нижче простежуються ще дві. Також знайдено фрагмент вінця миски. Вигин 90°, верхня частина орнаментована розчосами – шістьма дугоподібними заглибленими лініями, які розходяться з однієї точки (див. ілюстр. 10). Схожі артефакти виявлено під час попередніх археологічних сезонів по вул. П'ятницькій, 10 та на Північному бастіоні замку⁴⁶.

Окрім зазначених виробів, у Кам'янці знаходять практично весь необхідний домашній посуд: горщики, миски, макітри, вази для фруктів, кубки, чарки тощо⁴⁷. Більше того, маємо підстави вважати, що переважна більшість керамічних виробів – місцевого походження. Упродовж 2016–2018 рр. у західній частині міста виявлено щонайменше п'ять горнів, з яких два досліджено, нижня межа датування встановлюється 1420–1430-ми рр. Вони мають однолінійне розташування поряд із приватними житлами. Поряд було виявлено кар'єри-глинянки, в яких добували сировину для кераміки. Відповідно, можемо говорити про існування в Кам'янці (район сучасних вул. Троїцька, Татарська, Зантуська) цілого кварталу гончарів (див. ілюстр. 11–13). Місцеві майстри могли забезпечувати продукцією щонайменше весь Подільський регіон (див. ілюстр. 14). Зокрема схожий посуд було нещодавно виявлено під час розкопок городища XIV ст. біля с. Біла на Чортківщині. У південно-західній частині

⁴⁴ Оногда О. До питання про своєрідну групу кераміки післямонгольського часу // Археологічні студії: Магістеріум. – Вип. 27. – К., 2007. – С. 70–74.

⁴⁵ Ващук Д., Старенький І. Кам'янець-Подільський за правління Коріатовичів... – С. 375–398.

⁴⁶ Болтанюк П. Археологічна розвідка на ділянці по вулиці П'ятницька, 10 в м. Кам'янці-Подільському. – С. 208–220.

⁴⁷ Нечитайло П., Оногда О. Керамічний комплекс другої половини XIII – першої половини XV ст. з досліджень у Кам'янці-Подільському // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського.* – Т. VI. – С. 136–179.

знайдено фрагменти вузькошийкових посудин із різними формами вінець. У нижній частині виробу товсто-, а що ближче до центру – тонкостінні. Крім цього, простежується орнаментування у вигляді прямих паралельних ліній, нанесених або на плечиках, або біля вінець⁴⁸.

Не менш цікаві керамічні артефакти Волині. Для другої половини XIV ст. характерне використання швидкоротаційного гончарного круга, що значно урізноманітніло не лише асортимент продукції, а й також її оздоблення. Відповідно, зоною орнаментування стали заокруглені або гострі нижні ребра виробів. Крім цього, значний вплив на оформлення справили західноєвропейські традиції, а саме наявність псевдоманжета канелюр, врізаного та штампового орнаментів на валику вінець і корпусі⁴⁹. Цікаво, що волинські ремісники клеймували свої виробы на денцях. У кінці XIV – на початку XV ст. це були різноманітні геометричні фігури: квадрати, трикутники, ромби, овали тощо.

Майстерні розташовувалися за межами Старого Луцька. Один із таких центрів гончарства знаходився у 700 м від Верхнього замку (нині – урочище Панський город). Саме тут дослідники виявили практично весь кухонний асортимент, який датується XV–XVI ст. Ще один осередок зафіксовано неподалік від с. Озерце Ківерцівського р-ну. Упродовж XII–XIV ст. тут функціонувало щонайменше вісім гончарних горнів. Аналогічно, як і в Кам'янці, глина була місцевого походження. Крім цього, трапляється також посуд архаїчного типу. Він виготовлявся за попередніми технологіями і схожий на керамічні виробы початку XV ст., знайдені на території Нижнього замку у Вільнюсі. Поєднання архаїчних типів посуду з новим, більш якісним пояснюється, на думку дослідників, економічними факторами. Перший використовувався для домашніх потреб, другий – відповідав тогочасним західноєвропейським стандартам і виготовлявся для продажу. Не менш цікавими виробами з глини були кахлі, які вперше з'явилися в Луцьку у XIV ст. У кінці століття в місті було налагоджено їх виробництво. Упродовж XV ст. найбільш популярним зображенням став вершник, схематично схожий на герб Погоня. П'ятнадцятим століттям датовано дитячу іграшку свисток-пташку, знайдену в одній із приватних будівель⁵⁰.

Подібні матеріали виявлено під час розкопок у Дубні⁵¹. Незважаючи на те, що матеріали мають певні відмінності (зокрема склад тіста для виготовлення кераміки та ін.), за профілюванням вінець їх можна віднести до однієї групи, що загалом характерно для кераміки післямонгольського часу. Це свідчить про культурні й економічні взаємовпливи між різними землями.

Отже на означених територіях гончарне ремісництво набуло досить потужного розвитку. У головних містах Волині та Поділля (Луцьк, Кам'янець) існували окремі гончарні, які забезпечували своєю продукцією щонайменше навколишню округу. Водночас, як показало дослідження, якість гончарної продукції погіршилася порівняно з посудом XI–XIII ст. Однак значно зріс її асортимент.

⁴⁸ Добрянський В. Археологічне обстеження городища XIV ст. в с. Біла біля м. Чорткова Тернопільської області. – С.270–274.

⁴⁹ Терський С. Лучеськ X–XV ст. – С.141.

⁵⁰ Там само. – С.141–151.

⁵¹ Писничний Ю. Історична топографія Дубна у другій половині XIII–XV ст. (за матеріалами археологічних розкопок). – С.19–26.

***

Підіб'ємо певні підсумки. Розвиток міст на теренах Волині й Поділля продовжував наслідувати традиції Західної Європи. Це стосується, головним чином, просторової локації та системи забудови. Археологічні розкопки дали можливість установити типи приватного житла (вальковане, каркасно-стовпове), будівельні матеріали (дерево, камінь, цегла), а також збагатили наші уявлення про предмети побуту. Із досліджених археологами православних храмових пам'яток відзначимо церкву Св. Іоанна Богослова в Луцьку та Покровську в Кам'янці-Подільському. Перша постала у другій половині XII ст., однак найбільших змін зазнала саме у другій половині XIV ст., зокрема здійснено внутрішню реконструкцію та покращено фресковий розпис. Друга відома з часів князювання на Поділлі братів Коріатовичів. Достеменно її місцезонашування вдалося встановити після розкопок сезонів 2018–2019 рр. Під час досліджень було виявлено невеликий склеп із декількома похованнями, орієнтованими головами на захід. Щоправда, поки що невідомо, кому вони точно належать. Відповідно, говорити про віднайдення могили Коріатовичів зарано. Надзвичайно активно розвивалося гончарство. Сучасні археологічні дослідження довели існування в Луцьку та Кам'янці-Подільському великих ремісничих центрів. Аналіз керамічного матеріалу засвідчив про значне різноманіття продукції: горщики, миски, макітри, вази для фруктів, кубки, чарки тощо, які виготовлялися з місцевої глини. Водночас відзначимо, що побачити на власні очі представлені об'єкти неможливо через сучасну забудову Кам'янці-Подільського. Тож археологічні звіти, наявні ілюстрації та знахідки залишаються єдиним джерелом. Маємо підстави вважати, що постмонгольська епоха в українських містах позначилася досить активним їх розвитком, мала тяглий характер та відбиток попередніх часів.

Ілюстр. 1. Залишки житлових об'єктів по вул. Зарванській, 7/1 у Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 2. Залишки валькованого житла по вул. П'ятницькій, 12 у Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 3. Залишки житла каркасно-стовпової конструкції та яма-холодня з вул. Татарської, 17/1 у Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 4. Початок дослідження палацового комплексу в Бакоті (фото 1964 р.)

Ілюстр. 5. Сходи та мощення плиткою з вапняку в Бакітському палаці (фото 1963 р.)

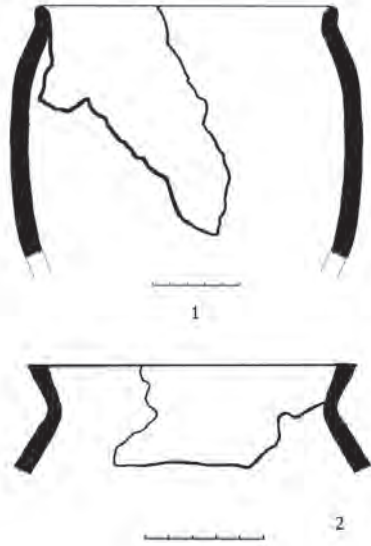
Ілюстр. 6. Колишній вірменський храм у Луцьку (нині це житловий будинок за адресою вул. Галшки Гулевичівни, 12)

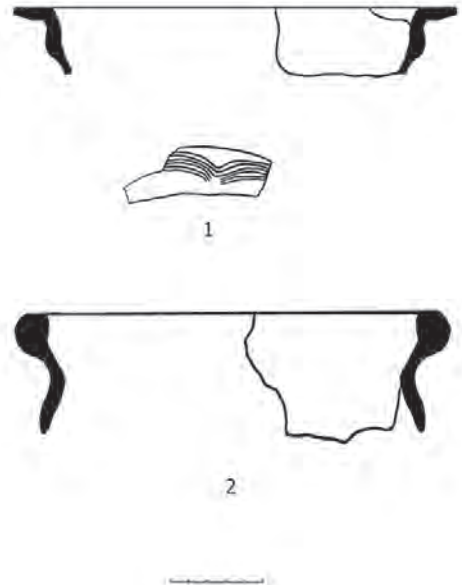
Ілюстр. 7. Склепик
Покровської церкви
у замку Кам'янця-Подільського

Ілюстр. 8. Залишки фундаментів
Покровської церкви у замку
Кам'янця-Подільського

Ілюстр. 9. Фрагменти горщиків
другої половини XIV ст.
із розкопів по вул. Зарванській, 7/1
у Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 10. Фрагменти керамічних виробів
другої половини XIV – першої половини XV ст.
із розкопів по вул. Зарванській, 7/1
у Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 11. Залишки гончарного горна з вул. Троїцької, 4а в Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 12. Залишки житлових об'єктів і гончарного горна з вул. Зарванської, 7/1 у Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 13. Залишки гончарного горна з вул. Татарської, 17/1 у Кам'янці-Подільському

Ілюстр. 14. Фрагмент горщика другої половини XIV ст. з вул. Татарської, 17/1 у Кам'янці-Подільському

REFERENCES

1. Boltaniuk, P. (2013). Arkheolohichna rozvidka na diliantsi po vulytsi Piatnytska, 10 v m. Kamiantsi-Podilskomu. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I.Obiiienka*, 22, 208–220. [in Ukrainian].
2. Boltaniuk, P. (2013). Kultovi sporudy Kamianets-Podilskoho zamku. *Starodavnii Medzhybizh v istoryko-kulturnii spadshchyni Ukrainy: naukovyi visnyk z problem rebionalnoi istorii ta pamiatkoznavstva*, 2, 28–35. [in Ukrainian].

3. Dobrianskyi, V. (2014). Arkheolohichne obstezhennia horodyshcha XIV st. v s. Bila bilia m. Chortkova Ternopolskoi oblasti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»: Derzhava ta armiiia*, 784, 270–274. [in Ukrainian].
4. Grigoryan, V. (1980). *Istoriya armyanskikh kolonij Ukrainy i Polshy (armyane v Podolii)*. Erevan. [in Russian].
5. Kuchera, M. (1965). Serednovichne horodyshche bilia s. Sokiltsi na Pivdennomu Buzi. *Arkheolohiia*, 19, 204–207. [in Ukrainian].
6. Mykhailovskyi, V. (2008). Opyys kamianetskoho ta letychivskoho zamkiv 1613 r. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I.Obiienka: Istorychni nauky*, 18. [in Ukrainian].
7. Nechytailo, P., Onohda, O. (2019). Keramichnyi kompleks druhoi polovyny XIII – pershoi polovyny XV st. z doslidzhen u Kamiantsi-Podilskomu. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho*, 6, 136–179. [in Ukrainian].
8. Onohda, O. (2007). Do pytannia pro svoieridnu hrupu keramiky pisliamoholskoho chasu. *Arkheolohichni studii: Mabisterium*, 27, 70–74. [in Ukrainian].
9. Petrov, M. (2009). Kamianets-Podilskiy – polityko-administratyvnyi, oboronnyi, mistobudivnyi, ekonomichnyi tsentr Podilskoi zemli u skladi Velykoho kniazivstva Lytovskoho (60–90-ri rr. XIV st.). *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho*, 1, 121–133. [in Ukrainian].
10. Petrov, M. (2012). *Misto Kamianets-Podilskiy v 30-ky rr. XV–XVIII st.: problemy sotsialno-ekonomichnoho, demografichnoho, etnichnoho ta istoriko-topografichnoho rozvytku. Miske i zamkove upravlinnia*. Kamianets-Podilskiy. [in Ukrainian].
11. Plamenytska, O. (2005). *Sakralna arkhitektura Kamiantsia na Podilli*. Kamianets-Podilskiy. [in Ukrainian].
12. Plamenytska, O. (2012). *Castrum Camenecensis. Fortetsia Kamianets (piznoantychnyi – rannomodernyi chas)*. Kamianets-Podilskiy. [in Ukrainian].
13. Pshenychnyi, Yu. (2015). Istorychna topohrafiia Dubna u druhoi polovyny XIII–XV st. (za materialamy arkheolohichnykh rozkopok). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, 24, 19–26. [in Ukrainian].
14. Sarevicius, S., Tarashkevicius, R. (2020). Lucko pilies plytu geocheminiai tyrimai. *Lietuvos Pilys*, 7, 30–43. [in Lithuanian].
15. Semenjuk, V. (2007). Zizd monarkhiv Yevropy u Lutsku. *Zizd yevropejskykh monarkhiv u Lutsku 1429 r.: Mat. I ta II Mizhbnar. nauk., ist.-knaiezn. konf., prysviachenykh 570-i ta 575-i richnytsiam zizdu*. Lutsk. [in Ukrainian].
16. Starenkyi, I. (2019). Arkheolohichni doslidzhenia palatsu XIV–XV st. u Bakoti u 60-ky rr. XX st. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho*, 5, 87–96. [in Ukrainian].
17. Starenkyi, I., Levinzon, Ye. (2019). Pryvatne zhytlo druhoi polovyny XIII–pochatku XV st. z arkheolohichnykh doslidzhen u Kamiantsi-Podilskomu po vulsiti Tatarskii, 17/1. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho*, 6, 121–135. [in Ukrainian].
18. Teggowski, J. (1997). Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV w. *Teki Krakowskie*, 5. [in Polish].
19. Terskyi, S. (2006). *Luchesk X–XV st.* Lviv. [in Ukrainian].
20. Terskyi, S. (2014). *Arkheolohiia Halynsko-Volynskoi derzhavy*. Kyiv. [in Ukrainian].
21. Tronevych, P. (2003). *Lutskiy zamok*. Lutsk. [in Ukrainian].
22. Vashchuk, D., Starenkyi, I. (2018). Kamianets-Podilskiy za pravlinnia Koriatovyichiv: movoiu suchasnykh arkheolohichnykh znakhidok. *Ukraina v Tsentralno-Skbidni Yevropi (z naidavntshykh chasiv do kintsia XVIII st.)*, 17, 375–398. [in Ukrainian].
23. Vashchuk, D., Starenkyi, I. (2020). Do istorii povsiakdennia mishchan Kamiantsia-Podilskoho druhoi polovyny XIII – pochatku XV st. (za materialamy arkheolohichnykh znakhidok po vul. Tatarskii 17/1). *Academia. Terra Historica: Studii na poshanu Valerii Smoliti*, 1, 199–210. [in Ukrainian].
24. Zadorozhniuk, A., Petrov, M. (2009). *Virmenskyi kbram Sv. Mykoly XV–XVIII st. u Kamiantsi-Podilskomu (istoriia pamiatky)*. Kamianets-Podilskiy. [in Ukrainian].

Dmytro VASHCHUK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Senior Research Fellow,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), dvashchuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0377-1233>

Ihor STARENKYI

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Leading Research Fellow,
Kamianets-Podilskiy State Historical Museum-Reserve
(Kamianets-Podilskiy, Ukraine), starenkiy_igor@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7676-4128>

Important Aspects of Material Culture in the Towns of Podillia and Volyn in the Second Half of the Fourteenth – First Half of the Fifteenth Century (According to Archeological Research)

Abstract. The purpose of the article is to study certain aspects of the material culture in Ukrainian towns of the specified period. The methodological basis was formed by fundamental

doctrines of historicism and objectivity; the principle of consistency as well as methods of factor analysis, typological, analytical and synthesizing was used. **Scientific novelty** is determined by the involvement of a significant number of new material sources, which in combination with written ones significantly complement the historical information of the chosen research subject. **Conclusions.** The historiographic review of the question which has been posed is made. It is shown that there is a small number of works which are devoted to the development of towns during the period of joining Ukrainian lands the Grand Duchy of Lithuania. The source base is described, in particular material and written memorabilia. In the main part of the article first of all the issue of construction is considered. In particular the issue of private housing development is analyzed on the example of Kamianets-Podilskyi, Sokiltsi and Lutsk. It was found that in the specified chronological period dwellings were at least of two types: adobe and wood-clay frame-pillar construction. Special attention is paid to the Orthodox Church construction on the example the in Lutsk and Kamianets-Podilskyi. Pottery craft played an important role in these regions. According to the research there were powerful pottery workshops in Kamianets-Podilskyi, Lutsk and Dubno. Separately it is worth noting the works in Kamianets-Podilskyi, where during the archaeological seasons of 2016–2018, two pottery kilns were explored and three more were discovered. The beginning of their use can be attributed to the first half of the 15th century. It gives grounds to talk about the possible existence of a separate pottery quarter in the northern-western part of the town.

Keywords: Podillia, Volyn, Late Middle Ages, towns, construction, Orthodox churches, pottery craft.